

HET KRINGGREPURNEVELD EN DE GRAFHEUVELS O.Z.O. VAN GASTEREN, GEM. ANLOO

*Oudheidkundige aantekeningen over Drentsche vondsten (XII) – door dr. A. E. van Giffen
Nieuwe Drentse Volksalmanak – 63^e jaar – 1945 (uitgegeven 1947)*

(Persoonlijke samenvatting van Herman Roepman – d.d. 27-10-19)

Verslag van 'een omvangrijk, systematisch, oudheidkundig bodemonderzoek verricht op de heide, Z.O. van Gasteren, Gem. Anloo, in 1939'.

Aanleiding voor het onderzoek was een aanstaande (deels reeds begonnen) ontginning.

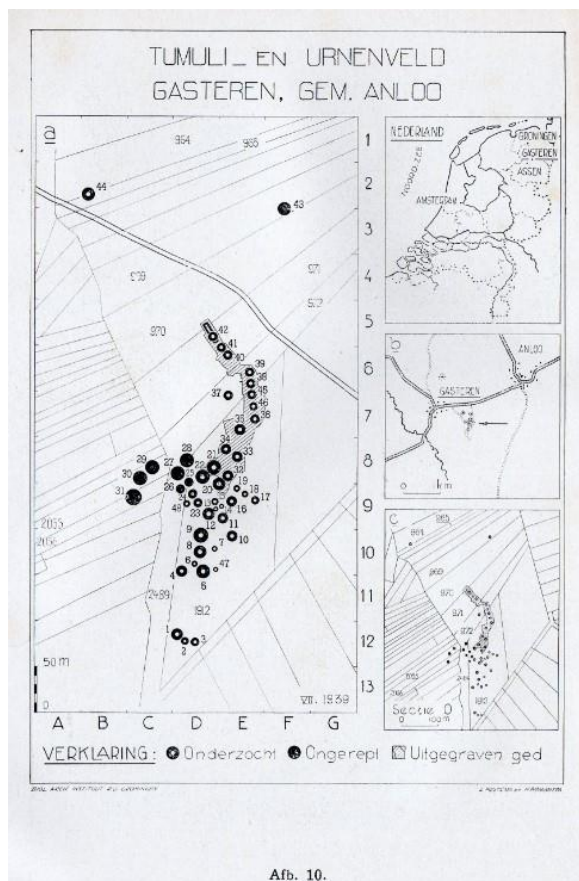
Het onderzoeksterrein bepaalt zich in hoofdzaak tot een lichte welving in het daar gelegen, ten dele ontgonnen heideveld. Dit strekt zich O., bijkomstig W., van de zandweg naar de merkwaardige Gasterensche "strubben", de zgn. stobben, de overblijfselen van een oerbosje, dat zijn ontstaan dankt aan een in de keileemlaag uitgesleten beekje, onderdeel van een complex van eertijds wilde wateren, die als kleine toevoeradertjes het Rolder diepje voeden.

Behalve door de iets hogere ligging werd het heideveld gekenmerkt door een 44-tal met heide begroeide grafheuvels. Twee daarvan (nrs. 43 en 44 – zie afb. 10) lagen geheel afzijds, en vormde de noordelijkste voorposten. Drie andere (nrs. 1-3) vormden de zuidelijkste. Weer drie andere (nrs. 29-31), aan de overkant van de zandweg, de westelijkste.

Het verslag behandelt achtereenvolgens:

- I De twee oudere tumuli (grafheuvels), nrs. 44 en 37
- II Het kringgrepurneveld
- III De brandheuvels

(Van de verkleinde afbeelding 10 rechts, evenals van de verkleinde afbeelding 13 op pag. 3, zijn grotere versies opgenomen als bijlage. Raadpleeg die bij verwijzingen in de tekst.)

Afb. 10.

I De twee oudere tumuli (grafheuvels), nrs. 44 en 37

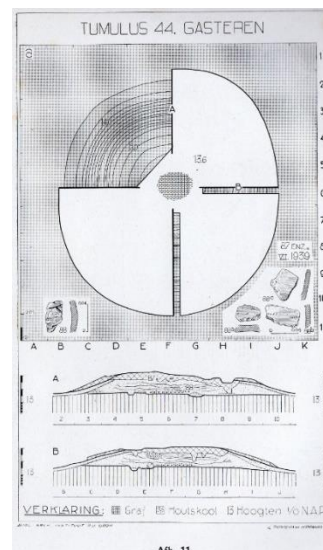
Grafheuvel 44 – zie afb. 11

Een 1.50 m hoge ronde tumulus met een doorsnede van ca. 15,50 m.

De heuvel is volgens de kwadrantenmethode opgegraven. Daarbij is Z.O. kwadrant gespaard.

Van een lijksilhouet, laat staan skeletresten, viel niets te bespeuren. Ook grafgiften ontbraken. Wel zijn enkele aardewerkscherven en koolstofpartikeltjes gevonden. Naar structuur en inhoud wijst de heuvel volgens Van Giffen op een aeneolithisch grafteken uit de late bekertijd.

Op 4 september 1946 heeft H.Tj. Waterbolk een grondmonster van de heuvelzool genomen. Zijn pollenanalyse duidt op een typisch atlantische vegetatie waarin heideachtigen nog geen rol speelden. Dit bevestigt de datering van Van Giffen, het moet van vòòr de bronstijd zijn.

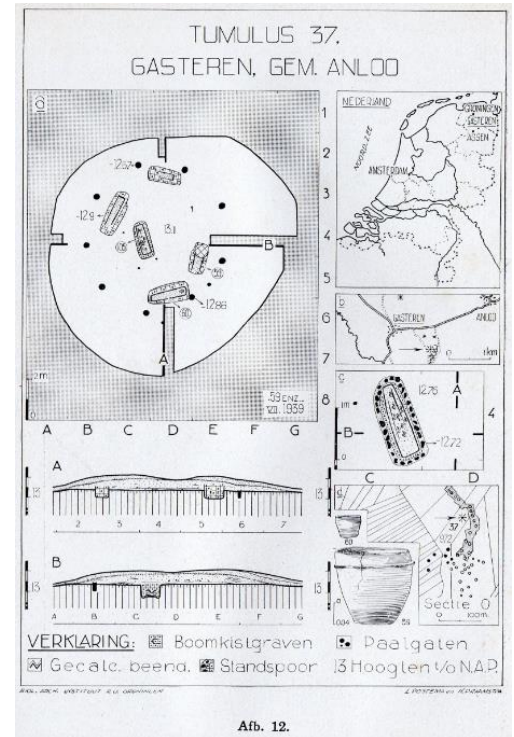

Afb. 11.

Grafheuvel 37 – zie afb. 12

Een 0.70 m hoge ronde tumulus met een doorsnede van ca. 10 m. De heuvel is volgens de kwadrantenmethode geheel opgegraven. Het gaat om een paalkransheuvel. De palenkring van ca. 7 m doorsnee moet, gezien de gevonden paalkuilen, 9 palen hebben gehad. Onder de heuvel, enigszins excentrisch, Z.W. van het midden, lag een kist-schachtgraf met de verkoolde overblijfselen van een eiken kist (1,40 x 0,45-0,65 m²). De kistvulling bestond uit zand en menselijke crematieresten, waarschijnlijk van een 10-12 jaar oud kind. Het gaat hier om een brandskeletgraf (volgens de oude traditie als een lijk bijgezet maar op de in de oudere bronstijd in gebruik komende nieuwe wijze verbrand).

Rondom het bovenbeschreven hoofdgraf kwamen in de heuvelzool, binnen de krans van paalgaten, nog vier latere of secundaire bijzettingen voor. Ook in de vorm van schachtgraven met verkoolde overblijfselen van eiken boomkisten maar zonder sporen van lijkbrandresten. De meest zuidelijke daarvan vertoonde nog de sporen van een lijk in de vorm van een silhouet, en bevatte een napvormig potje, vermoedelijk uit de oudere of midden-bronstijd. In het noordelijke graf werd een wijpotje gevonden.

Reconstructie van het proces:

Verbranding van de dode; bijeen rakelen van de lijkbrandresten; graven van de grafkuil met walvormige ophoging van de uitgeworpen aarde daar omheen; bijzetting van de in een boomkist verzamelde crematieresten; lichte bedekking met een beetje aarde; het houden van een begrafenis maal. Dan volgde na een onderbreking overdekking met een grafheuvel en bevestiging van de tumulus met een perifere paalkrans.

Langere of kortere tijd daarna, maar zeker nog voor het eind van de oudere bronstijd (1350 – 1200 v. Chr.), hebben dan nog vier nabijzettingen plaatsgevonden. In tegenstelling tot bij de primaire teraardebestelling gebeurde dit volgens de oudere traditie in de vorm van boomkisten met daarin de volledig geklede dode uitgestrekt, soms met een wijpotje, soms niet.

Uit een pollenanalyse (op dezelfde wijze verricht als bij grafheuvel 44) blijkt het aandeel heideachtigen te zijn toegenomen, evenals het beukenpercentage, wat a-typisch is omdat de beuk elders nog niet of nauwelijks voorkwam. Waterbolk schrijft dit toe aan het natuurlijke voorkomen van de beuk, vanwege de blootliggende keileemlaag in het nabije oude bosje, de zgn. “stobben”.

Concluderend schrijft Van Giffen: wij hebben dus te doen met een enkelvoudige paalkransheuvel uit de overgangsfase tussen de oudere en midden-bronstijd, in een milieu waarin de beuk op gunstige plaatsen reeds was binnengedrongen, doch waar het natuurlijke atlantische eikenbos al plaats ging maken voor de heideachtigen die sinds die tijd in toenemende mate een belangrijke rol spelen.

II Het kringgrepuurnenveld – zie afb. 10 en 13

Het noordelijke deel van de Gasterense begraafplaats met haar verschillende bijzettingvormen volgde een lichte, in noordwestelijke richting verlopende terreinwelling. Van noord naar zuid strekte het zich uit over een lengte van ca. 200 m bij een breedte van ca. 50 m. Daarvan vormde het noordelijke deel het eigenlijke kringgrepuurnenveld. Het urnenveld is in z'n geheel opgegraven. In het overige deel van de begraafplaats, dat vooral uit zgn. brandheuvels bestond, zijn slechts enkele steekproeven genomen. Overigens overlaptten sommige brandheuvels het urnenveld.

De begraafplaats onderscheidt zich ten opzichte van andere, vergelijkbare necropolen (*prehistorische begraafplaatsen*) door de duidelijke stratigrafische (*tijdsvolgorde*) ligging van de bijzettingen ten opzichte van elkaar en door het samengaan van meerdere, verschillende bijzettingstypen.

Het urnenveld bestaat uit drie min of meer scherp gescheiden, zij het in elkaar overgaande, delen: een noordelijk deel (zie afb. 14 en 16); een zuidelijk deel (zie afb. 23) en een daartussen gelegen verbindende middendeel (afb. 18, 20 en 22) met kenmerken van beide andere.

De kringgreppelbijzettingen zijn te onderscheiden in 9 typen, deels met, deels zonder houtbouw.

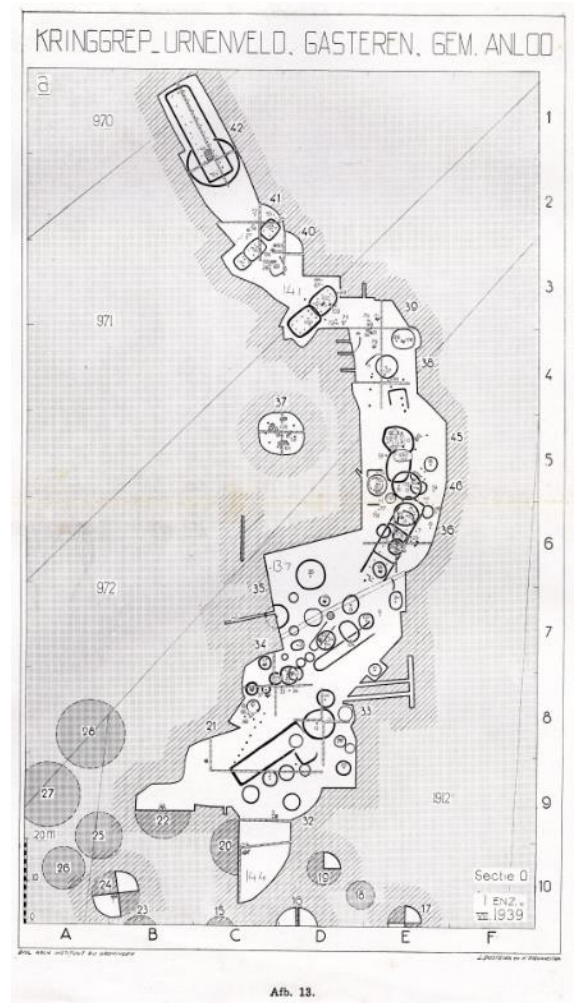
De bijzettingen in engere zin bestaan uit ronde, ovale, meestal zeer vlakke, niet of nauwelijks zichtbare grafheuveltjes, dan wel uit lage, afgerond-rechthoekige bedden, alle met overeenkomstige kringgreppels. Uit plaggen en zand bestaande, bedekten zij crematies die gewoonlijk, hetzij in urnen, hetzij zonder meer, in kleine kuiltjes midden onder het heuvellichaam zijn bijgezet.

Ook zijn er urnen en meerdere crematies buiten heuvel- of kringgreppelverband bijgezet.

Dubbele kringgreppels zoals die elders wel voorkomen zijn in Gasteren niet gevonden. Wel zijn enige smalle pincetvormige kringgreppels aangetroffen.

In totaal zijn 107 bijzettingen vastgesteld waarvan 76 in meer of minder beschadigde urnen en 31 zonder verpakking. Er zou een verpakking van organisch materiaal geweest kunnen zijn dat geheel verteerd is. Van die 31 crematies zijn er 10 in kringgreppelverband gevonden, één in een paalgat en de rest onder brandheuvels.

Er zijn maar weinig grafgiften gevonden. Zij bestaan uit voorwerpen van steen of brons respectievelijk ijzer. Stenen voor de afdekking van urnen of crematies zijn niet gevonden.

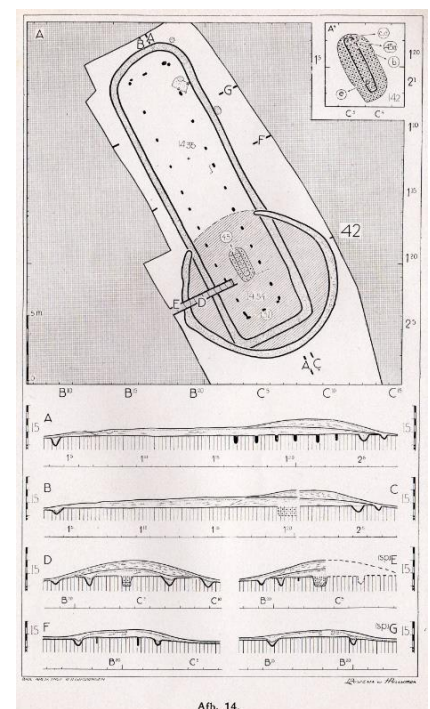
Evenals bij andere, vergelijkbare begraafplaatsen kwamen ook hier weer rechthoekige, tot min of meer vierkante kringgreppelbijzettingen voor met interne paalgaten, evenwijdig aan de randgreppel. Zij onderscheiden zich ten enenmale van de bijzettingen in ronde of ovale kringgreppels. Deze laatsten domineerden in de beide andere gedeelten van het grafveld. Met beide groepen van bijzettingen gaan samen een aantal paalkuilen van op zichzelf staande palen, dan wel in vierkant- of rijenverband geplaatste palen.

1 Bijzettingen met houtbouw

Van Giffen beschouwt de bijzettingen met houtbouw als het belangrijkste. Daar kwamen er 7 van aan het licht, 6 in het noordelijk deel en 1 in het middelste deel. De 4 noordelijkste vormen, geheel of ten dele, de vloerlaag van een tweetal brandheuvels, no's 41 en 42.

Heuvel 42 (zie afb. 14) had de vorm van een gewelfd tuinbed of akkertje met een verbreed, hoger en koepelvormig uiteinde. We hebben hier te doen met een tweeperioden-tumulus bestaande uit een langgerekte tuinbedvormige vloerheuvel en een koepelvormige dakheuvel. De eerste is de belangrijkste. De vloerheuvel was 6,5 m breed, 24 m lang en 0,6 m hoog, en heeft een afgerond-rechthoekige randgreppel van 0,63 m breed en 0,65 m diep. Daarbinnen zijn 30 ovale tot rechthoekige paalkuilen aangetroffen in een zuivere rechthoekige paalzetting, telkens twaalf in de lengte en drie in de breedte, waarbij de hoeken door twee elkaar rakende paalgaten gevormd werden. Bovendien werd in het midden, tussen het vierde paar vanaf het noordwestelijk einde, nog een rechthoekig extra-paalgat (0,12 x 0,20) aangetroffen die mogelijk als grafpaal diende.

In het Z.O. deel kwam het hoofdgraf tevoorschijn in de vorm van een rechthoekige schacht (2,60 m lang, 1,25 m breed, 0,80 m diep) met daarin

de overblijfselen van een boomkist (2,15 m lang, 0,4-0,5 m breed, 0,25 m hoog) met het hoofdeinde naar het N.W. Er zijn geen overblijfselen van een lijk aan getroffen maar wel enkele grafgiften, bestaande uit een potje, een tweesnijdend bronzen scheermesje, een dito pincet, twee onregelmatige schijfvormige slijpsteentjes en een vuursteensplinter. Deze lagen alle aan het hoofdeinde, met uitzondering van het potje dat aan het voeteinde lag. Het lijkt waarschijnlijk dat de bewuste subtumulus met houtbouw en greppel, qua bijzetting en grafgiften, thuis hoort in de midden-bronstijd (1200 – 850 v.Chr.) of in de oudere fase van de jonge-bronstijd (850 – 600 v.Chr.). De dakheuvel van zand en omgekeerde plaggen moet 60 cm hoog geweest zijn en bleek omringd door een hoefijzervormige randgreppel van 0,6 m breed en 0,8 m diep. Daaronder zijn zeer schaarse overblijfselen van een crematie aangetroffen en een secundaire bijgezette urn.

Er moet geruime tijd verstreken zijn tussen het opwerpen van beide subtumuli.

De andere vijf (zie afb. 16), eveneens lage tuinbedvormige, paalbouwtumuli verschillen van de beschreven heuvel 42 eigenlijk alleen maar in grootte en het aantal palen. De eerste drie, in elkaars verlengde gemaakte, paalbouwheuveltjes zijn door twee brandheuvels (40, 41) bedekt. De overige twee liggen eveneens in elkaars verlengde, waarbij de zuidwestelijke de noordoostelijke nog juist overdekt, en dus van een latere datum is. Vermeldenswaard van deze twee heuvels zijn een extra paalgat in de zuidwestelijke heuvel (100), een nabijzetting (102) in de vorm van een crematie en daarin gevonden allermerkwaardigste steen van graniet (103) die herinnert aan de "Godinnekoppen" van de Franse megalithicons. Vermoedelijk is de hier aangetroffen paalbouw een reminiscentie aan de steenkrans van de megalitische langgraven en vertolkt de rechthoekige omheining van de staande palen de oude traditie van de bouwwijze van de hunebedden.

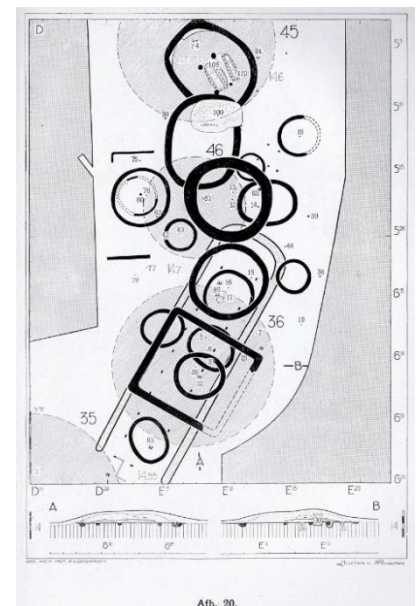

2 Bijzettingen zonder houtbouw

Evenals bij de vorige groep gaan ook deze bijzettingen samen met een aantal uiterlijk zichtbare, koepelvormige grafheuvels (21, 32-36, 38, 45 en 46).

De kringgrepbijzettingen bestaan gewoonlijk uit crematies. Deze zijn, met of zonder urnen, meer of minder diep in de ondergrond ingelaten, centraal onder het afdekkende heuveltje bijgezet. Slechts in één geval, namelijk binnen de onregelmatige ovale kringgrep onder brandheuvel 45, zijn twee boomkist-schachtgraven ontdekt met daarin de nog juist zichtbare skeletresten van de op ouderwetse wijze, in gestrekte houding neergelegde doden. Op de hoeken van het meest centrale schachtgraf zijn vier ronde paalkuilen aangetroffen in het bekende rechthoekverband. Feitelijk behoort dit graf dus in bovenstaande rubriek van bijzettingen thuis. Overigens kwamen ook hier talrijke, secundair ter aarde bestelde crematies voor. In dit kringgreppurnenveld komt ook nog een zevende paalbouwbijzetting voor met een aan de zuidwestzijde open randgreppel.

De stratigrafie (tijdsvolgordelijkheid) wordt in dit kerndeel van de begraafplaats fraai geïllustreerd omdat al de genoemde bijzettingvormen hier in de stereotypische volgorde op en over elkaar voorkomen: als eerste de zevende paalbouwheuvel, daaroverheen verschillende ronde en ovale kringgreppels, met daarop de vierkante kringgreppelbijzetting, terwijl eindelijk de brandheuvel 36 het dak vormt.

Aldus blijkt dat de begraafplaats naar het zuiden toe steeds jonger wordt. Ook gezien de structurele verarming van de bijzettingen zuidwaarts lijkt het alleszins aannemelijk dat de zuidelijk tumuli de jongste van alle zijn.

3 Iets over de vondsten

(NB. Bij het artikel van Van Giffen is een vondstbeschrijving opgenomen die hier verder niet wordt behandeld.)

In de vondstbeschrijving zijn de vondsten zuiver typologisch geordend maar deze ordening is ook enigermate chronologisch gebleken.

Het blijkt dat de in en naast de noordelijke paalbouwgraven gevonden urnen een afzonderlijke vaatwerkgroep vormen die in verwante begraafplaatsen niet eerder is aangetroffen. Dit zowel op grond van ouderdom als typografie. Van Giffen noemt die het proto-urnenveldadewerk en dateert die tot de midden of jongere bronstijd.

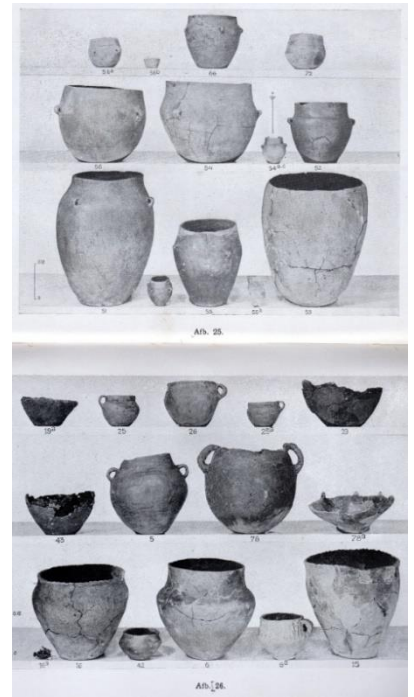
Het urnenmateriaal uit het verdere grafveld is jonger. Het gaat op zijn vroegst terug tot in de oudere ijzertijd of jongste bronstijd. Vele urnen zijn echter belangrijk jonger.

De begraafplaats begint met tweeërlei dodenbestel: 1) één bij wijze van begraving in de vorm van een boomkistschachtgraf onder een bedvormige pluggenheuvel met paalbouw en randgreppel, 2) één bij wijze van verbranding in de vorm van bijzetting in een urn of zonder urn, hetzij onder een heuvel, hetzij in de vrije grond. Beide vormen van dodenbestel hangt bouwtechnisch zowel als keramisch onmiddellijk samen met de hunebedbeschaving. Zij verbindt aldus de laatste cultuur met die der urnenvelden.

Uit de analyse van de in de wanden van het urnenmateriaal gevonden verkoolde zaden en zaad-afdruksels van landbouwgewassen blijkt dat tarwe het rijkelijkst vertegenwoordigd was terwijl gerst ontbreekt en gierst pas in de tweede plaats kwam. Elders kwam tarwe nog niet of nauwelijks voor.

4 Houtbouwsels in vierkant- of rijenverband, en op zichzelf staande palen.

Er zijn overblijfselen van onmiskenbare houtbouwsels met palen gevonden. Eén in vierhoekverband maar verder in rijverband. Deze paalrijen, en ook de enkele op zichzelf staande palen, hebben ongetwijfeld enige rituele of commemoratieve betekenis gehad. Hoe dan ook horen zij zowel stratigrafisch als structureel tot het kringgreppurnenveld.

III De brandheuvels

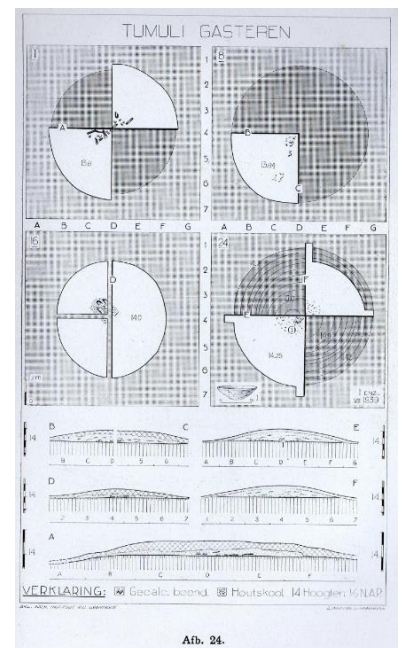
Ten zuiden van het kringgreppurnenveld zijn in totaal 31 brandheuvels aangetroffen. Meer naar het oosten waren reeds meerdere brandheuvels aan de voortgaande ontginning ten offer gevallen.

22 van die brandheuvels vormden, voor zover zij in contact met kringgreppbijzettingen voorkwamen, de dakheuvels daarvan. Zij zijn dus jonger dan deze. Ze varieerden in hoogte van 0,60 – 1,25 m en in doorsnede van 8 – 13 m.

Gemiddeld waren de hoogten 0,90 m, en de doorsneden 11,50 m. Dikwijls bevonden zich één of meerdere, tot maximaal 4, compacte crematies in of onder het heuvellichaam. Soms werden ook urnen aangetroffen, in de regel excentrisch gelegen, dus blijkbaar niet primaire maar secundaire bijzettingen.

Vier van deze brandheuvels (no's 1, 8, 16 en 24; zie afb. 24) zijn volledig onderzocht volgens de kwadrantenmethode. Zij varieerden in hoogte van 0,40 m tot 1,00 m met doorsneden van 10 m tot 11,50 m. In één daarvan (no 24) werd een klein afgeknot-trechtersvormig napje aangetroffen als grafgift.

De datering van de brandheuvels gaat terug tot de jonge bronstijd, niet ouder dan de 5de eeuw v.Chr. en mogelijk tot de Romeinse keizertijd zoals Tacitus ons die beschrijft. De zuidelijke, dus jongste, brandheuvels zijn hoogstwaarschijnlijk omstreeks het begin van de jaartelling opgeworpen.

Sinds de 4de eeuw komen de rijengravingen in zwang, met aanvankelijk noord-zuid gerichte maar na de kerstening west-oost gerichte skeletgraven. Alleen de omstreeks 400 n.Chr. naar hier geïmmigreerde Saksers handhaven de lijkverbranding en bijzetting in urnen, tot aan de kerstening.

IV Samenvatting en gevolgtrekking

De tamelijk schoon-zandige grafheuvel no 44 is vermoedelijk opgericht in de bekertijd, d.w.z. op zijn vroegst in het jongste neolithicum, zeg ca. 1500 v.Chr. De paalkransheuvel no 37 is echter, op grond van zijn pluggenstructuur, zijn architectonische bouw en de wijze van dodenbijzetting, klaarblijkelijk gemaakt in de oudere bronstijd, 1350 – 1200 v.Chr. Als we beide tumuli beschouwen als de voorposten van de gesloten Gasterense necropool, en de aan de zuidkant gelegen brandheuvels als de laatste bijzettingen uit de Romeinse tijd, dan beslaat de hele grafplaats de hele bronstijd en de oudere en midden-ijzertijd. Zij heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld van noord naar zuid in organische samenhang met de hunebeddencultuur.

Nieuw is een hier voor het eerst geconstateerde oudste groep van zgn. proto-urnenveldenvaatwerk. Gebruikt als urn voor het hoofdgraf van de bedvormige paalbouweuvels die de kringgrepbijzetting begint, dan wel de in de buurt daarvan zonder meer aan de bodem toevertrouwd, illustreert zij het organisch verband tussen de inheemse hunebedden en de kringgrepurnenvelden.

Het zwaartepunt van de begraafplaats ligt ongetwijfeld in de jongere bronstijd en oudere ijzertijd. De periode van de grootste intensiteit ligt in de vroegste La Tène-periode (vanaf 450 v.Chr. tot de Romeinse periode in de 1e eeuw v.Chr.). Het is de vraag of deze 'opbloei' een immigratie uit een verwant oostelijk of zuidoostelijk haardgebied verraadt of een op andere oorzaken berustende intensivering van de cultuur. Het zou kunnen dat die intensivering samenhangt met de grote vòr-Romeinse volksbewegingen naar het zuiden en westen. Hoe dan ook, ruim anderhalf millennium heeft men dus hier zijn doden bijgezet.

Van het grootste belang is nog het resultaat van het stuifmeelonderzoek (van H.Tj. Waterbolk) waardoor wij de plantengroei, speciaal de windbloeiende bosflora, leren kennen. Daaruit zien we dat de vegetatie in de tijd dat de verschillende oude grafheuvels gebouwd zijn belangrijke veranderingen heeft ondergaan. Van atlanticum naar subboreaal en vervolgens subatlanticum. Niet alleen blijkt ook hier weer dat de ontwikkeling van de heidevelden met de beginnende bronstijd samen te vallen, doch aanvang en einde worden er ook indirect in absolute zin door bevestigd.

Vondstbeschrijving

Deze is hier niet opgenomen.

Bijlage I Pollenanalytisch onderzoek van de begraafplaats te Gasteren, Gem. Anloo door H.Tj. Waterbolk

Deze is hier niet opgenomen.

Bijlage II: De skeletresten uit het kringgrepurnenveld van Gasteren, Gem. Anloo door J. Leutscher

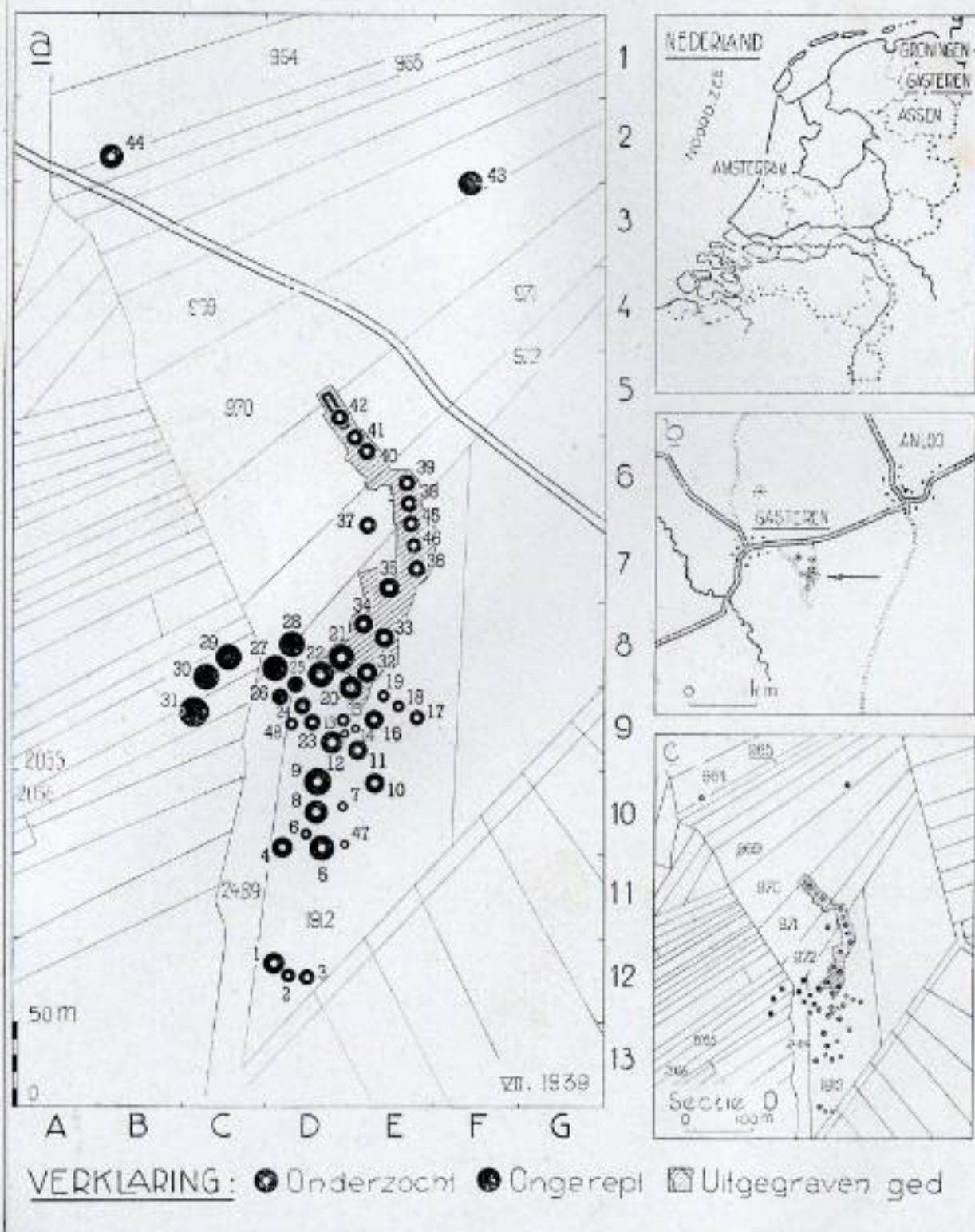
SAMENVATTING

De crematies uit 70 kringgrepbijzettingen werden onderzocht. Elk graf bevatte de overblijfselen van 1 individu, met uitzondering van drie twijfelachtige gevallen. Geconstateerd werden de overblijfselen van 37 volwassenen en van 33 jongeren. In 52 gevallen was de leeftijd te schatten, variërend van 0-60 j.; 50% was jonger dan 20 j., 25% ouder dan 40 j. In 47 gevallen kon de lengte worden vastgesteld; zij was gemiddeld 158 cm. Ook de kinderen waren klein. In 12 gevallen werden kenmerken betreffende het geslacht gevonden, welke, zij het dan ook met weinig zekerheid, tot de bepaling van het geslacht deden besluiten. Een groepering volgens de leeftijd was in dit kringgrepurnenveld niet mogelijk.

Hierna volgen nog de afbeeldingen 10 en 13 als referentie voor in de tekst voorkomende verwijzingen, en een afbeelding van het grafveld in relatie tot de huidige situatie ter plekke.

Alle in het artikel van Van Giffen gebruikte afbeeldingen zijn in een aparte bijlage opgenomen.

TUMULI - EN URNENVELD GASTEREN, GEM. ANLOO

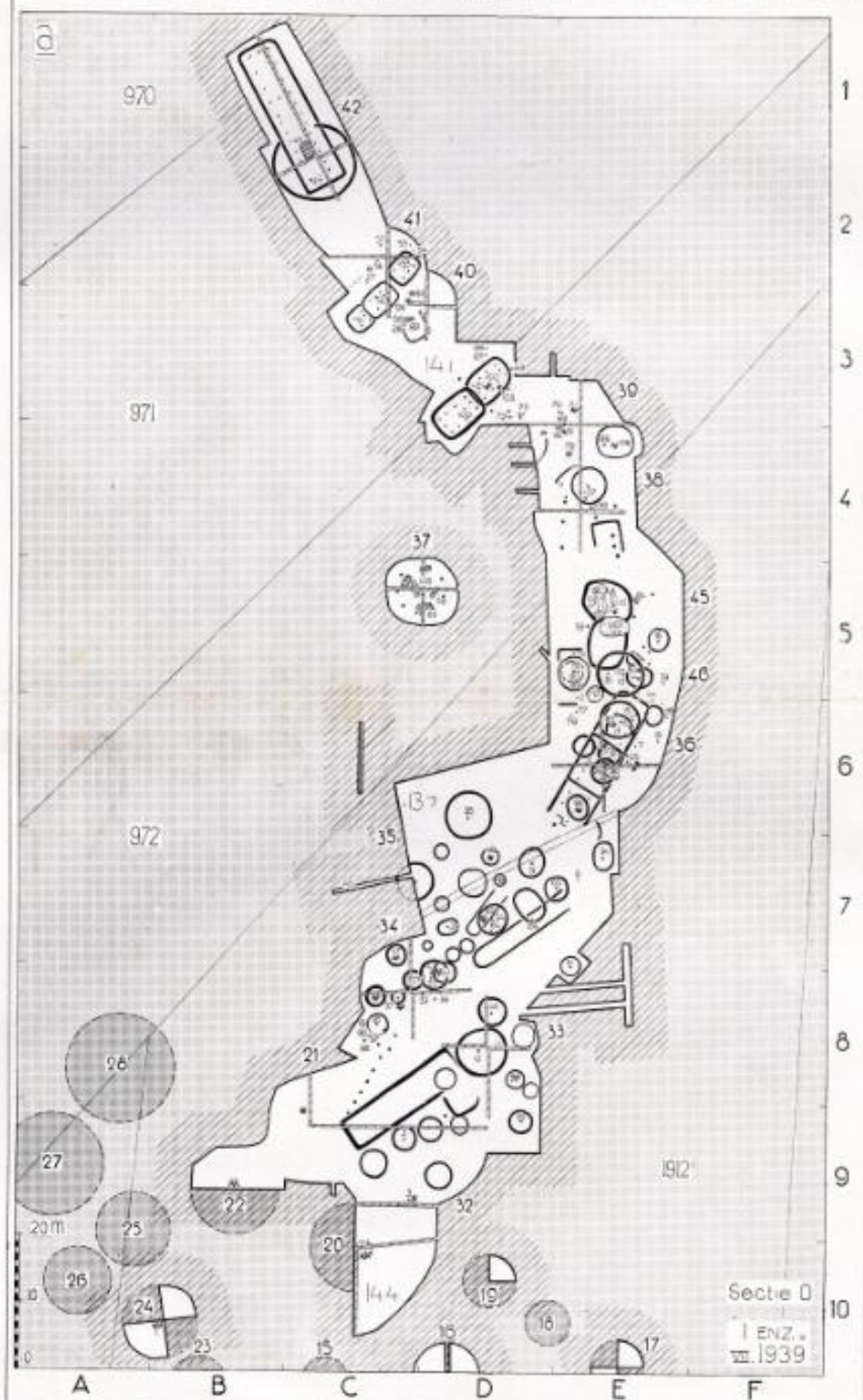

RIJCKS ARCHEOLOGISCH INSTITUUT - G. GROENINGA

2. 40075/101 en 114/101/102/103

Afb. 10.

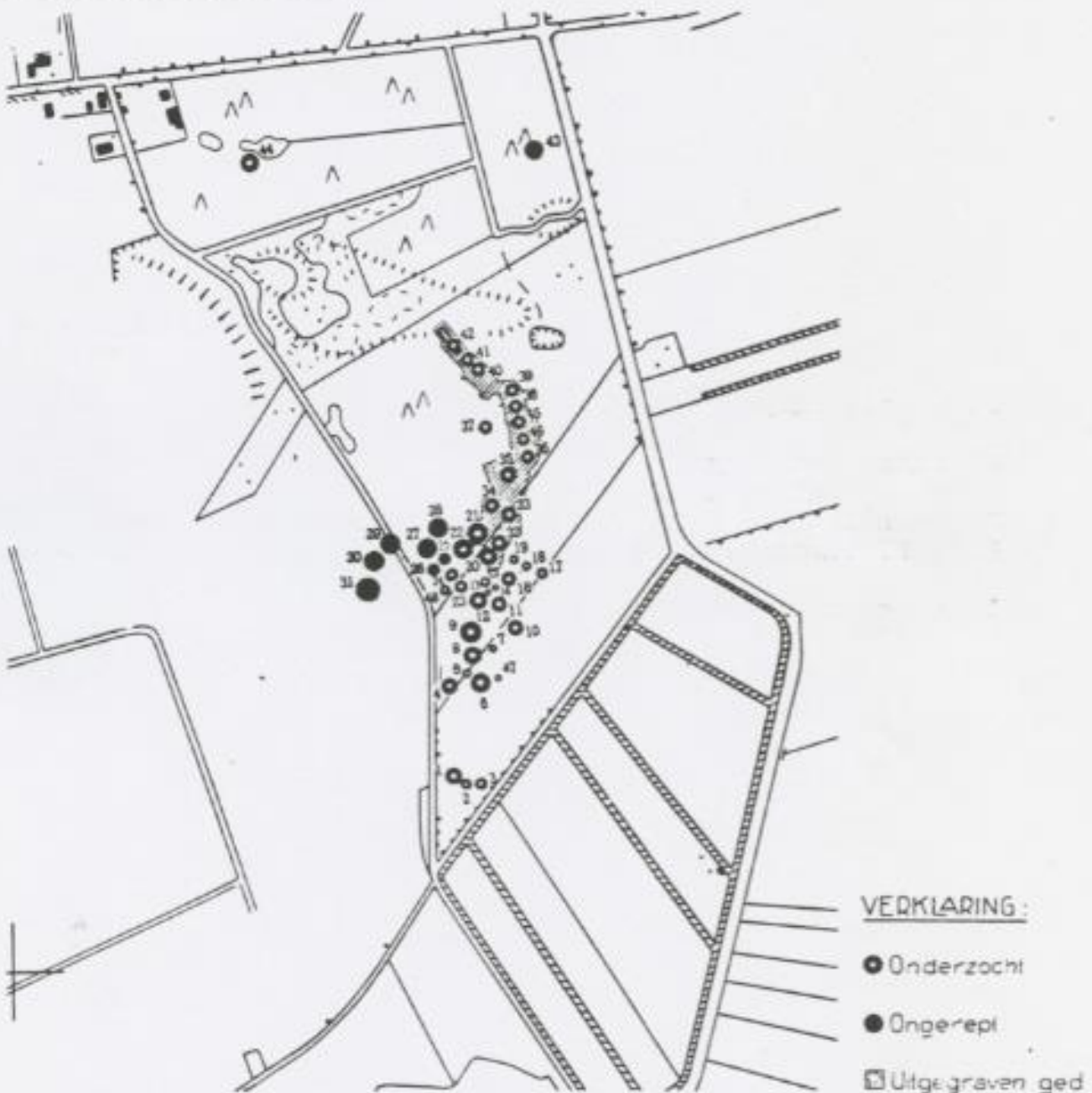
KRINGGREP_URNENVELD, GASTEREN, GEM. ANLOO

Afb. 13.

3.6. Archeologie

In het reservaat bevonden zich een groot aantal grafheuvels. In 1939 werd een urnenveld opgegraven en werden een aantal grafheuvels (v.Giffen 1945) onderzocht (fig.3.6.). In het veld is hiervan niets meer te onderscheiden. In het bos zijn nog wel enige grafheuvels herkenbaar. Het is zeer waarschijnlijk dat in het gebied van de grafheuvels nog veel archeologische waarden aanwezig zijn in de vorm van b.v. vlakgraven en nederzettingsskuilen.

Bron: website St. Ubbinkbos